

Отримано: 21 січня 2020 року

Прорецензовано: 22 січня 2020 року

Прийнято до друку: 29 січня 2020 року

e-mail: zoya.stoliar@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2519-2558-2020-9(77)-311-314

Столяр З. В. Особливості фахової підготовки майбутніх педагогів до реалізації мовно-літературної освітньої галузі в початковій школі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2020. Вип. 9(77). С. 311–314.

УДК 378:811.161.2'373

Столяр Зоя Володимирівна,

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри української мови і літератури
Національного університету «Острозька академія»

ОСОБЛИВОСТІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У статті висвітлено актуальні питання фахової підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Початкова освіта»; зауважено, що освітній процес, орієнтований на підготовку майбутніх учителів початкових класів до втілення мовно-літературної освіти молодших школярів, необхідно проектувати різновекторно. Під час аудиторних занять (лекційних, практичних), планування самостійної роботи варто передбачати завдання, що спрямовані не лише опанування теоретичних відомостей із лінгводидактики, лінгвістики, літературознавства, насичення словникового запасу майбутніх педагогів відповідною термінологією, а на комплексне формування ключових і фахових компетентностей здобувачів вищої освіти.

А тому процес фахової підготовки майбутніх учителів початкових класів повинен забезпечити належний рівень формування комунікативної компетентності; оволодіння відомостями про українську мову як систему, про норми української літературної мови, яких майбутні педагоги дотримуються під час усного й писемного мовлення; сформувати художній смак і методичну компетентність для вибору якісного дидактичного інструментарію.

Ключові слова: комунікативна компетентність, мовленнєва діяльність, мовно-літературна освітня галузь, початкова освіта, фахова підготовка.

Zoia V. Stoliar,

PhD (pedagogical sciences), Senior Lecturer, Department of Ukrainian Language and Literature,
the National University of Ostroh Academy

THE FEATURES OF TEACHERS'-TO-BE OCCUPATIONAL TRAINING FOR THE REALIZATION OF PRIMARY SCHOOL LANGUAGE AND LITERARY EDUCATION

The article covers topical issues of occupational training of those for those attaining higher education in "Primary Education". It is noted that the teaching process aimed at training primary school teachers-to-be for the implementation of primary school students' language and literary education should be planned in various directions. Class activities (lectures, seminars) and task planning for independent work should be aimed at mastering theoretical information on language education, linguistics, literary studies, appropriate vocabulary of the teachers-to-be and, above all, at forming communicative competence of students themselves, which is a key.

It stands to mention that the priorities of primary education set out in regulations clearly outline the competence that needs to be formed in primary school students when they study the Ukrainian language and literature. After completing the integrated courses of "Literacy", "Ukrainian", "Literary reading", students must master and be able to effectively undertake all types of speech activities, skillfully use the Ukrainian language in typical and atypical everyday situations and in training communication, all in all, they should be shaped language individuals.

Therefore, primary school teachers'-to-be occupational training should facilitate an adequate level of mastery of the Ukrainian language as a system and the Ukrainian literary language standards that teachers-to-be follow during verbal and written communication to form the virtuosity of choosing quality didactic material.

Key words: communicative competence, verbal activity, language and literary education, primary education, occupational training.

В умовах активної модернізації освіти, зміни векторів освітнього процесу на формування компетентних особистостей, готових до саморозвитку, самоосвіти, дослідницької діяльності, здатних навчатися впродовж життя, вимагає особливих підходів до забезпечення готовності здобувачів вищої освіти до втілення професійної діяльності – формування відповідних компетентностей.

Оскільки компетентнісна освіта, на думку дослідників, передусім є особистісно-діяльнісною, результативною, то особистісна парадигма сучасної освіти передбачає організацію освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти, суб'єктом якого є учень із його індивідуальними потребами, зацікавленнями й творчими пошуками, самобутністю, унікальністю.

Однією з умов реалізації зазначених пріоритетів освіти є оволодіння на високому рівні державною мовою, що є атрибутом державності України, засобом соціалізації особистості, ідентифікатором представника українського етносу. У Законі України «Про повну загальну середню освіту» зафіксовано, що «кожному учневі гарантовано право на здобуття повної загальної середньої освіти державною мовою в державних, комунальних і корпоративних закладах освіти, що забезпечують шляхом організації викладання всіх навчальних предметів (інтегрованих курсів) державною мовою» [9], а тому якість фахової підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації права кожного здобувача освіти на навчання українською мовою, до викладання навчальних предметів мовно-літературної освітньої галузі є актуальним питанням сучасної педагогіки й лінгводидактики.

Питання пошуків оптимальних шляхів і методик підготовки майбутніх учителів початкових класів до викладання української мови і літератури у своїх розвідках порушують В. Бадер, Л. Варзацька, М. Вашуленко, Г. Коваль, Т. Котик, М. Пентиліук, Т. Суржук, Г. Шелехова та ін. Науковці різнобічно вивчають і розробляють результативні методики розвитку мовлення школярів, вивчення мовних одиниць різних рівнів, обґрунтовують доцільність застосування принципів, методів

і засобів навчання, що відповідають психолого-педагогічним і лінгвістичним основам навчання української мови і літератури в початковій школі, зокрема віковому, психологічному розвитку здобувачів освіти, з урахуванням рівня мотивації, особистісних зацікавлень школярів, із метою формування у них відповідних компетентностей (соціальних, дослідницької, культурної, комунікативної тощо).

Метою статті є висвітлення особливостей фахової підготовки здобувачів вищої освіти спеціальності «Початкова освіта» в контексті втілення мовно-літературної освітньої галузі, окреслення основних акцентів роботи під час лекційних, практичних занять, планування самостійної роботи.

У чинному Державному стандарті початкової освіти визначено, що метою вивчення української мови і літератури в початковій школі є формування ключових компетентностей здобувачів освіти, зокрема комунікативної, читацької, дослідницької тощо. Формування зазначених компетентностей можливе за умови здійснення ефективної освітньої взаємодії, спрямованої на розвиток особистості кожного школяра засобами всіх видів мовленнєвої діяльності. Утілення мовно-літературної освітньої галузі передбачає навчання учнів спілкуватися українською мовою в різних комунікативних ситуаціях (повсякденне спілкування, освітня й міжособистісна взаємодія тощо), що полягає не лише в обміні інформацією, повідомленнями, а взаємодію за допомогою лінгвокультурних кодів, етнічних лінгвістичних маркерів – формування мовної картини світу українця.

За результатами вивчення української мови і літератури в початковій школі здобувач освіти повинен навчитися взаємодіяти з іншими (однолітками, однокласниками, вчителями, батьками, родичами) усно й письмово, дотримуючись норм української літературної мови; сприймати, аналізувати, інтерпретувати й критично оцінювати інформацію, вміщену в текстах різних стилів і жанрів, медіатекстах; уміти конструювати, досліджувати й трансформувати власне мовлення, а також виявляти, спостерігати за мовними явищами, аналізувати їх [2].

Готовність педагога до втілення зазначених пріоритетів мовно-літературної освітньої галузі в початковій школі, що відбувається поетапно відповідно до особливостей двох циклів (адаптаційно-ігрового в 1–2 класах і основного в 3–4 класах), визначає результативність/нерезультативність формування здобувачів освіти як компетентних мовних особистостей відповідного рівня.

Варто наголосити, що пріоритети початкової освіти, визначені в нормативних документах, чітко окреслюють перелік компетентностей, які потрібно сформувати в здобувачів освіти на уроках вивчення української мови і літератури в початкових класах. За результатами вивчення інтегрованих курсів «Навчання грамоти», навчальних предметів «Українська мова», «Літературне читання» школярі повинні оволодіти всіма видами мовленнєвої діяльності і вміти ефективно реалізовувати їх, вправно користуватися українською мовою в типових і нетипових ситуаціях побутового й освітнього спілкування.

Сформувати здобувачів освіти як умілих мовних особистостей спроможні лише компетентні педагоги, які в процесі фахового становлення здобули належну теоретичну і практичну підготовку до втілення мовно-літературної освітньої галузі, апробували найефективніші методики опрацювання мовного й літературного матеріалу, відкриті до міжособистісної взаємодії в освітньому просторі, готові постійно вдосконалювати свою педагогічну майстерність, на високому рівні володіють нормами культури української мови і мовлення, дотримуються їх.

Нова українська школа, що активно функціонує впродовж останніх 2 років, покликана реалізовувати інноваційні підходи до освітнього процесу, зокрема забезпечувати втілення педагогіки партнерства, результативної співпраці між учителем і здобувачами освіти, де учень є рівноправним партнером, а не об'єктом професійної діяльності педагога [1, с. 3]. Крім того, в умовах реформованої школи значно зростає роль учителя в освітній діяльності, а тому і його відповідальність за результати навчання. У початковій школі наявність учительської свободи полягає і у виборі типової навчальної програми, можливості на власний розсуд розробляти освітню програму для класу, і в можливості самостійно визначати найоптимальніше методичне забезпечення провадження освітньої діяльності (підручників, зошитів тощо), а також обирати й формувати інтегрований та автономний спосіб подання змісту предметів (адже мовно-літературна освітня галузь втілена в інтегрованому курсі «Навчання грамоти» (1 клас), навчальних предметах «Українська мова», «Читання» або інтегрованому курсі цих навчальних предметів (2 клас) і «Українська мова» й «Літературне читання» (3 і 4 класи)) тощо. Учителеві забезпечено право добирати дидактичний інструментарій на основі власних спостережень і висновків про індивідуальні пізнавальні запити й можливості учнів (рівень навченості, актуальні стани потреб, мотивів, цілей, сенсорного та емоційно-вольового розвитку) [5]. Враховуючи вибір і потреби здобувачів освіти, дослідивши дидактичну потребу, учитель може вносити корективи в тривалість уроків, розклад, варіювати кількість передбачених годин на вивчення конкретної теми залежно від її складності, рівня засвоєння здобувачами освіти тощо.

Професійний стандарт «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» окреслює сукупність компетентностей, необхідних для провадження освітньої діяльності педагогів, зокрема: здатність вивчати, аналізувати, застосовувати професійну літературу; здатність планувати роботу, розробляти календарно-тематичне планування, планувати професійний саморозвиток вчителя; здатність добирати доцільні методи, форми й засоби навчання відповідно до визначених мети і завдань уроку, іншої форми навчання; здатність до відстеження динаміки та забезпечення підтримки особистісного розвитку дитини в освітньому процесі тощо [10].

На основі визначених компетентностей логічно виокремити в структурі підготовки майбутнього вчителя до здійснення професійної діяльності складники, які пропонує Н. Калита, а саме: загальну підготовку, яку ще можна назвати методологічно-розвивальною; спеціально-професійну підготовку, що передбачає психологічно-педагогічну, методичну готовність; особистісну підготовку (самовиховання й самовизначення майбутнього педагога) [3, с. 267].

Майбутні вчителі повинні розуміти, що початкова школа є першою ланкою в системі шкільної освіти, завданням якої є успішна адаптація молодших школярів до умов середовища, в якому вони здобуватимуть освіту, соціалізація дітей у новому колективі, формування ключових компетентностей, виховання ввічливих і толерантних особистостей зі сформованим художнім смаком. Однією з умов формування таких особистостей є врахування й задоволення індивідуальних потреб школярів, стимулювання їхньої дослідницької активності й мовленнєвої діяльності. А тому здобувачі вищої освіти за спеціальністю «Початкова освіта» повинні бути підготовлені до втілення змістових ліній початкового курсу мовно-літературної

освіти, зокрема «Взаємодіємо усно», «Взаємодіємо письмово», «Читаємо», «Досліджуємо мовні явища», «Досліджуємо медіа» [12].

Педагоги є еталонами для учнів, зокрема і з погляду дотримання норм літературної мови. А тому в процесі фахової підготовки майбутніх учителів початкових класів особливу увагу потрібно звертати на якість мовлення, дотримання норм української літературної мови в усному й писемному мовленні.

Одним із основних завдань під час аудиторних занять є цілеспрямована робота над викоріненням усталених у студентському мовленні помилок, адже однією з основних причин наявності помилки є неусвідомлення її як помилки. З-поміж типових помилок варто виокремити найчастотніші, зокрема:

- а) акцентуаційні: *випАдок, разОм, середІна, віршІ, пОмилки*;
- б) орфоепічні: [*ч'áсто*], [*вагáжеш'а*], [*шч'одén':і п'át'*];
- в) лексичні: *даний (цей, такий), дійсно (справді), хлопати (аплодувати), включати записи (вмикати записи), привести приклад (навести приклад), буква пишеться (букву пишемо, пишуть), письменники і поети (письменники; поети і прозаїки),*
- г) граматичні: *давайте зробимо (зробімо), самий кращий (найкращий), Наталіін;*
- ґ) орфографічні: *врешиі решиі (врешиі-решиі), на сам перед (насамперед)* тощо.

Робота над усуненням помилок у мовленні здобувачів вищої освіти безпосередньо пов'язана з формуванням компетентності майбутніх педагогів виявляти такі відхилення в усному й писемному мовленні учнів і планувати роботу над запобіганням порушень різних типів норм сучасної української літературної мови.

Важливим питанням у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи, спрямованої на втілення мовно-літературної галузі, є робота з уніфікацією термінологічного апарату, оскільки в науковій літературі й методичному супроводі освітнього процесу досі наявна неоднозначність.

У наявних методичних матеріалах, відеоматеріалах педагогів-практиків із розробленими фрагментами уроків, візуалізаціями використання інтерактивних методів навчання під час уроків української мови тощо трапляється паралельне вживання термінів *м'який знак* і *знак м'якшення* на позначення відповідної літери в алфавіті (**Ь**). Однією з причин цього є те, що в новій редакції «Українського правопису» [13], ухваленій 2019 року, автори повертаються до назви букви *м'який знак*, яку практично було витіснено з активного вжитку впродовж останніх десятиліть. Услід за багатьма науковцями (В. Радіонов [11], С. Омельчук [6]) вважаємо обґрунтованим використання назви *знак м'якшення*, оскільки саме вона є нормативною з погляду українського терміноутворення. Літера **Ь** не має звукового відповідника, а лише пом'якшує попередній приголосний звук. Про *знак м'якшення* йдеться в редакціях правопису від 1993 року, а традиція вживання цього терміна в лексикографічних джерелах сягає 19 століття.

Прикладом термінологічної неузгодженості, що спричиняє плутанину слововживання і в мовленні здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Початкова освіта», також є ненормативне утворення словосполучення *маленька буква* на позначення *малої букви*. Крім того, під час вивчення дисциплін мовознавчого циклу («Українська мова за професійним спрямуванням», «Методика викладання української мови і літератури в початковій школі» тощо) варто наголосити, що важливим є розмежування термінів *звук* і *буква*, перший із яких є іменником чоловічого роду, а другий – іменником жіночого роду. А тому потрібно узгоджувати форми слів (відповідно до граматичної категорії) у межах контексту (речення/висловлювання). Тож варто акцентувати увагу на тому, що ненормативними є словосполучення типу *приголосьна м'яка* (правильно *приголосьний м'який звук*), *голосна ненаголошена* (правильно *голосний ненаголошений звук*) тощо.

Оскільки вчитель початкових класів – це перший педагог, який працює зі здобувачами освіти в закладах загальної середньої освіти, то саме він стає орієнтиром у питанні використання мови під час здійснення різних видів мовленнєвої діяльності. А тому важливою умовою результативності освітнього процесу є сформованість риторичної компетентності майбутніх учителів. Із метою формування зазначеної компетентності під час навчальних занять здобувачам освіти варто пропонувати завдання, що передбачають активну мовленнєву взаємодію, а саме: підготовлені й непідготовлені висловлювання, створення діалогів/полілогів, моделювання ситуацій професійного мовлення (уривків уроків різних видів, екскурсій, виховних заходів, бесід із батьками, колективних нарад тощо). Варто наголосувати на дотриманні правил спілкувального етикету і його складників, зокрема мовного і мовленнєвого етикету (вживання в усному й писемному мовленні етикетних формул вітання, прощання, подяки тощо залежно від ситуації мовлення й співбесідника): *Доброго дня! До побачення! Дякую! Спасибі! Будь ласка!* Робота з формування навичок використовувати етикетні формули передбачає активне застосування їх під час моделювання ситуацій професійного мовлення (спілкування зі школярами, колегами, батьками), написання особистих і ділових листів (зокрема й електронного листування); важливо надати здобувачам вищої освіти інформацію про наявність варіантів етикетних формул (наприклад, *Доброго дня! Добридень!*). Також є потреба наголосити на правописних особливостях таких конструкцій, оскільки в мовленнєвій практиці значної частини суспільства усталилися неправильні їх писемні варіанти. Суголосним є також питання використання правильних формул звертання, зокрема іменників у формі кличного відмінка: *Оксано, Миколо, пані Маріно, пане Олексію, Іване Степановичу* тощо. Саме такі формули звертання притаманні українській мові і вирізняють її з-поміж багатьох мов.

Важливо, щоб майбутні педагоги не лише використовували нормативні етикетні формули у власному мовленні, а й усвідомлювали вагомість у майбутній професійній діяльності навчання застосовувати такі засоби в мовленнєвій діяльності здобувачів освіти, школярів.

Висновки. Компетентнісне орієнтування сучасної освіти в Україні, що закріплено на законодавчому рівні, визначає вектори фахової підготовки майбутніх педагогів початкової школи. Воно покликане забезпечити належні умови для індивідуального розвитку кожного здобувача освіти, задоволення його пізнавальних, творчих, дослідницьких потреб. Одне із завдань майбутніх педагогів – навчити школяра вчитися впродовж життя, вказати орієнтири в житті і в освітній діяльності, що є особливо актуальним на етапі початкової освіти. Саме цей етап є першою ланкою в системі шкільної освіти, спрямованою на формування компетентностей учнів, необхідних для ефективної соціалізації, виховання громадянина держави з активною життєвою позицією, який вправно користується українською мовою в різних комунікативних ситуаціях, здатний спілкуватися нею для духовного, культурного й національного самовияву.

А тому вчитель початкових класів повинен закласти основи розуміння того, що українська мова – це не лише навчальний предмет, не лише засіб вивчення інших предметів, а що українська мова є ґрунтом для пізнання світу, реалізації себе в цьому світі, розуміння й вияву себе як представника українського етносу, а також найважливішим символом державності і виразником національної ідентичності.

Освітній процес у закладах вищої освіти, що готують фахівців спеціальності «Початкова освіта» (зокрема до втілення мовно-літературної освітньої галузі), потрібно спрямувати на формування свідомих і компетентних особистостей, які вправно користуються українською мовою в різних комунікативних обставинах, мають художній смак до літератури, а визначені попередньо цінності плеають у власному житті і здатні показати приклад школярам.

Перспективним вважаємо дослідження особливостей методики навчання мовних одиниць різних рівнів, методики навчання читання, зокрема літературного, методики опрацювання текстів різних стилів і жанрів із урахуванням векторів і пріоритетів компетентної освіти в початковій школі.

Література:

1. Берека В.С., Галас А.В. Професійна компетентність вчителя початкових класів: навчально-методичний посібник для вчителів. Харків: Вид-во «Ранок», 2018. 496 с.
2. Державний стандарт початкової освіти. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-rochatkovo-yi-osviti>
3. Калита Н. Підготовка вчителя початкової школи в контексті сучасних освітніх парадигм. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Випуск 14. 2015. С. 265–269. URL : <http://dspu.edu.ua/hsci/wp-content/uploads/2017/11/014-38.pdf>
4. Методика навчання української мови в початковій школі/ за ред. М.С. Вашуленка. Київ: Літера ЛТД, 2010. 362с.
5. Нова українська школа: основи Стандарту освіти. Львів, 2016. 64 с. URL : [http://www.osvitportal.lviv.ua/upload/users_files/1/upload/1/nova%20schkola%20\(pantone%208703%20C\)-ilovepdf-compressed.pdf](http://www.osvitportal.lviv.ua/upload/users_files/1/upload/1/nova%20schkola%20(pantone%208703%20C)-ilovepdf-compressed.pdf)
6. Омельчук С.А. Нормативне вживання мовознавчих термінів в умовах тестових завдань з української мови у форматі ЗНО. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». Випуск 57. 2015. С. 149–153. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/83528262.pdf>
7. Попова О. Теоретичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування комунікативної компетентності учнів. URL : <http://bdpu.org/wp-content/uploads/2019/02/%D0%9E%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D0%B0-%D0%9F%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf>
8. Про освіту : Закон України від 16.01.2020 р. № 2145-VIII. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19
9. Про повну загальну середню освіту : Закон України 16.01.2020 р. № 463-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>
10. Професійний стандарт «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти». URL : <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2018/08/20180815.pdf>
11. Радіонов В. Знак м'якшення чи м'який знак? URL : <http://grinchenko-inform.kubg.edu.ua/znak-m-yakshennya-chy-m-yakyj-znak/#.XupkNnhS8y5> (дата звернення 17.01.2020р.)
12. Типові освітні програми для 1–4 класів. URL : mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2019/11/1-2-dodatki.pdf
13. Український правопис. 2019. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf> (дата звернення 10.01.2020р.)